

IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRI O'ZBEK MATBUOTIDA AYOL QAHRAMON OBRAZINING YARATILISHI

Saidaxmedova Zohida Xasan qizi.

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti magistranti.

e-mail:saidaxmedova9207gmail.com

99 365 35 18

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20286848>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 1-may 2026 yil
Ma'qullandi: 5-may 2026 yil
Nashr qilindi: 19-may 2026 yil

KEY WORDS

Ikkinchi jahon urushi, o'zbek matbuoti, ayol obrazi, qahramonlik diskursi, sovet targ'iboti, gender tahlil, davriy matbuot.

ABSTRACT

Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek tilidagi davriy matbuotda ayol qahramon obrazining shakllanishi tahlil qilinadi. Unda ayolning "ona", "sadoqatli rafiqqa", "fidoyi kelin" kabi an'anaviy hamda "mehnat qahramoni", "Vatan himoyachisi" kabi zamonaviy rollarda tasvirlanishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda bu obraz sovet targ'iboti va mahalliy madaniy qadriyatlar uyg'unligida shakllangani asoslab beriladi.

Ikkinchi jahon urushi sovet jamiyatining barcha sohalariga, jumladan, matbuot tizimi va ommaviy axborot vositalari faoliyatiga keskin ta'sir ko'rsatdi. Urush sharoitida gazeta va jurnallar faqat axborot tarqatuvchi vosita bo'lib qolmadi¹, balki aholini safarbar etish, mehnat intizomini kuchaytirish, front va front orti birligini targ'ib qilish hamda jamiyatda yangi qahramonlik mezonlarini shakllantirish vazifasini ham bajardi.

Bu jarayonda ayol obrazi alohida o'rin egalladi. Urush yillarida erkaklarning katta qismi frontga safarbar etilgani sababli sanoat, qishloq xo'jaligi, tibbiyot, ta'lim va boshqa sohalarda ayollar mehnatining ahamiyati ortdi. Matbuot esa bu holatni oddiy ijtimoiy zarurat sifatida emas, balki mafkuraviy qahramonlik namunasi sifatida talqin qildi². Ayolning mehnati, sabri, fidoyiligi va vatanparvarligi publitsistik matnlarda urush davri jamiyatining axloqiy tayanchi sifatida ko'rsatildi.

O'zbek tilidagi matbuot bu jarayonda o'ziga xos xususiyatga ega edi. Unda markaziy sovet targ'iboti talablari mahalliy madaniy tasavvurlar ona, oila, sadoqat, el-yurt, or-nomus kabi tushunchalar bilan uyg'unlashtirildi³. Shu bois urush davri o'zbek matbuotida ayol obrazi faqat sovetcha "mehnat qahramoni" yoki "Vatan himoyachisi" sifatida emas, balki milliy-madaniy ma'nolar bilan boyitilgan murakkab obraz sifatida namoyon bo'ldi⁴.

Mazkur maqolaning maqsadi Ikkinchi jahon urushi yillaridagi o'zbek matbuotida ayol qahramon obrazining qanday shakllantirilgani, bu obraz qanday mafkuraviy vazifalarni bajargani va unda an'anaviy hamda zamonaviy gender rollari qanday uyg'unlashganini tahlil qilishdan iborat.

Urush davri o'zbek matbuotida ayol obrazining muhim qatlamlaridan biri an'anaviy qadriyatlar asosida qurilgan. Matbuotda ayol ko'pincha ona, rafiqqa, kelin yoki oila tayanchi

¹ Миронова В.С. Советская пропаганда и женщины в годы Второй мировой войны. – М.: Наука, 2009. – С. 15

² Зиёдуллаева Н. Уруш даври ўзбек матбуотида тарғибот услублари // Ўзбекистон тарихи. – 2015. – № 3. – Б. 44.

³ Абдуллаев Э. Ўзбекистонда совет мафкуриси ва миллий ўзига хослик (1917–1991). – Т: Фан, 2001. – Б. 87

⁴ Бехбудова К. Марказий Осиё матбуотида совет модернизацияси. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2018. – Б. 34.

sifatida tasvirlangan. Bunday tasvirlar, bir tomondan, o'zbek jamiyatida mavjud bo'lgan oilaviy-axloqiy qadriyatlarga tayangan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularni urush sharoitidagi siyosiy safarbarlik maqsadlariga bo'ysundirdi.

"Ona" obrazi matbuotda ayniqsa kuchli ramziy ma'noga ega bo'ldi. Frontga o'g'lini kuzatayotgan ona, jangchidan xat kutayotgan ona, front ortida mehnat qilayotgan ona obrazi orqali ayolning shaxsiy iztirobi umumxalq burchi va vatanparvarlik hissi bilan bog'landi. Bu yerda onalik faqat oilaviy maqom emas, balki siyosiy-mafkuraviy obrazga aylantirildi⁵. Ona o'z farzandini Vatan himoyasiga yuboruvchi, shaxsiy dardini umumiy g'alaba yo'lida yenguvchi obraz sifatida talqin qilindi⁶.

"Sadoqatli rafiq" obrazi ham urush davri matbuotida keng qo'llangan. Frontdagi erini kutayotgan, uyda farzandlarini tarbiyalayotgan, dalada yoki korxonada ishlayotgan ayol tasviri orqali matbuot oilaviy sadoqatni mehnat va vatanparvarlik bilan bog'ladi⁷. Bu obrazda ayolning uy ichidagi vazifalari bilan jamoat hayotidagi faolligi bir-biriga qarama-qarshi qo'yilmadi. Aksincha, ular yagona axloqiy majburiyat sifatida talqin qilindi.

Bu jihatdan urush davri matbuoti an'anaviy gender rollarini butunlay inkor etmadi⁸. Aksincha, ularni yangi siyosiy sharoitga moslashtirdi. Ayolning ona, rafiq va tarbiyachi sifatidagi mavqeyi saqlab qolindi, biroq bu mavqega mehnat, safarbarlik va qahramonlik mazmuni yuklandi.

Urush davri o'zbek matbuotida ayol obrazi faqat an'anaviy oilaviy rollar bilan chegaralanmadi. Matbuot ayolni ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, tibbiyot va boshqa sohalarda faol ishtirok etuvchi ijtimoiy subyekt sifatida ham ko'rsatdi. Bu jarayonda "mehnat qahramoni" obrazi alohida ahamiyat kasb etdi.

Sanoat korxonalarida ishlayotgan ayollar haqidagi maqolalarda ular front ehtiyojlari uchun mahsulot ishlab chiqarayotgan, mehnat normasini oshirib bajarayotgan, erkaklar o'rnini bosayotgan fidoyi ishchilar sifatida tasvirlangan. Bunday materiallarda "jasorat", "fidoyilik", "qahramonlik", "front uchun mehnat" kabi iboralar faol ishlatilgan⁹. Natijada ishlab chiqarishdagi oddiy mehnat urush maydonidagi jangovar harakatlar bilan ramziy jihatdan tenglashtirilgan¹⁰.

Qishloq xo'jaligi mavzusidagi materiallarda ham ayollar muhim qahramon sifatida ko'rsatildi. Paxta dalalarida ishlayotgan xotin-qizlar, brigadirlar, ilg'or terimchilar haqidagi xabar va ocherklarda ularning mehnati frontga ko'rsatilayotgan yordam sifatida talqin qilindi¹¹. Bu holatda ayolning dala mehnati iqtisodiy faoliyatdan tashqari, siyosiy burch va vatanparvarlik ifodasi sifatida yoritildi.

Tibbiyot sohasidagi ayol obrazi esa boshqa xususiyatga ega edi. Hamshira, shifokor, sanitar ayollar haqidagi materiallarda rahm-shafqat, fidoyilik va jasorat motivlari birlashtirildi¹². Bu obrazda ayol an'anaviy mehribonlik ramzi sifatida saqlanib qolgan bo'lsa-da, urush sharoitida u faol, mas'uliyatli va ijtimoiy jihatdan zarur shaxs sifatida talqin qilindi.

Shu tariqa, urush davri matbuoti ayolni jamiyatning passiv a'zosi emas, balki g'alaba yo'lida faol ishtirok etuvchi kuch sifatida ko'rsatishga harakat qildi. Biroq bu obraz to'liq ozodlik yoki tenglik g'oyasiga asoslangan edi, deb aytish qiyin. Chunki ko'plab matnlarda ayolning

⁵ Scott J.W. Gender: A useful category of historical analysis // The American Historical Review. – 1986. – Vol. 91, № 5. – P. 1067

⁶ Миронова В.С. Советская пропаганда и женщины в годы Второй мировой войны. – М.: Наука, 2009. – С. 112

⁷ Мухамедова Р. Уруш йилларида ўзбек аёллари (1941–1945). – Т.: Фан, 1975. – Б. 45.

⁸ Scott J.W. Gender: A useful category of historical analysis // The American Historical Review. – 1986. – Vol. 91, № 5. – P. 1053.

⁹ Зиёдуллаева Н. Уруш даври ўзбек матбуотида тарғибот услублари // Ўзбекистон тарихи. – 2015. – № 3. – Б. 47.

¹⁰ Gosciolo H., Lanoux A. (eds.) Gender and national identity in twentieth-century Russian culture. – DeKalb: Northern Illinois University Press, 2006. – P. 78.

¹¹ Мухамедова Р. Уруш йилларида ўзбек аёллари (1941–1945). – Т.: Фан, 1975. – Б. 67

¹² Миронова В.С. Советская пропаганда и женщины в годы Второй мировой войны. – М.: Наука, 2009. – С. 134

mehnatdagi faolligi uning oilaviy vazifalari bilan birga berildi. Bu esa ayol zimmasiga ikki tomonlama yuk ham oila, ham jamiyat oldidagi majburiyat yuklanganini ko'rsatadi¹³.

Urush davri o'zbek matbuotining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, unda an'anaviy va zamonaviy ayol obrazlari alohida-alohida emas, ko'pincha bir-biriga singdirilgan holda berildi. Ayol bir vaqtning o'zida ona, rafiq, tarbiyachi, ishchi, dehqon, hamshira va vatanparvar sifatida tasvirlandi.

Bu uyg'unlashtirish tasodifiy emas edi. Matbuot ayolning yangi ijtimoiy rollarini jamiyatga qabul qildirish uchun ularni an'anaviy qadriyatlar bilan bog'ladi¹⁴. Masalan, ayolning ishlab chiqarishdagi mehnati "ona Vatan"ga xizmat sifatida, daladagi fidoyiligi esa farzandlar kelajagi uchun kurash sifatida talqin qilindi. Shu orqali yangi sovetcha qahramonlik modeli mahalliy o'quvchi uchun tushunarli va qabul qilinadigan shaklga keltirildi.

Bu jarayonni "mafkuraviy moslashtirish" deb baholash mumkin. Markaziy sovet targ'iboti ayolni faol mehnatkash, safarbar etilgan fuqaro va qahramon sifatida ko'rsatishni talab qilgan bo'lsa, o'zbek matbuoti bu talabni mahalliy madaniy til va ramzlar orqali ifodaladi¹⁵. "Vatan", "el", "yurt", "ona tuproq", "farzand", "sadoqat" kabi tushunchalar bu jarayonda muhim semantik vosita bo'lib xizmat qildi.

Biroq bu sintezda ichki ziddiyatlar ham mavjud edi¹⁶. Matbuot ayolning ijtimoiy faolligini targ'ib qilar ekan, uning an'anaviy oilaviy vazifalarini ham saqlab qoldi. Natijada ayolning mehnatdagi ishtiroki ozodlik belgisi sifatida ko'rsatilgan bo'lsa-da, u ko'pincha qo'shimcha mas'uliyat va fidoyilik talabi bilan birga berildi. Bu esa urush davri matbuotidagi ayol qahramon obrazining murakkab va ikki qirrali ekanini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi urush davri matbuotida ayol qahramon obrazining yaratilishida milliy-madaniy unsurlar muhim o'rin tutdi. Rus tilidagi markaziy sovet nashrlarida ayol obrazining umumittifoq qahramonlik modeli ustun bo'lgan bo'lsa, o'zbek matbuotida bu model mahalliy madaniy kodlar bilan boyitildi¹⁷.

Avvalo, matbuotda "Vatan" tushunchasi "yurt", "el", "ona tuproq" kabi iboralar bilan kengaytirildi¹⁸. Bu iboralar o'quvchida mavhum sovet davlati emas, balki yaqin, tanish va hissiy jihatdan qadrlil makon tasavvurini uyg'otishga xizmat qildi. Ayolning mehnati va fidoyiligi ana shu "yurt" va "el"ga xizmat sifatida talqin qilindi.

Ikkinchidan, ayolning jamiyatga faol kirib kelishi masalasi urush davrida ham dolzarb bo'lib qoldi. 1920–1930-yillardagi "yangi ayol" g'oyasi urush yillarida yangi mazmun oldi¹⁹. Endi ayolning faolligi faqat modernizatsiya belgisi sifatida emas, balki g'alaba uchun zarur ijtimoiy kuch sifatida ko'rsatildi. Shu jihatdan urush davri matbuoti avvalgi sovet modernizatsiya diskursini davom ettirdi, biroq uni harbiy-safarbarlik mazmuni bilan to'ldirdi.

Uchinchidan, o'zbek matbuotida ayol qahramon obrazining axloqiy tomoni kuchli bo'ldi. Unda ayolning mehnati faqat ishlab chiqarish ko'rsatkichi bilan emas, balki sabr, sadoqat, vijdon, burch va or-nomus kabi tushunchalar bilan baholandi. Bu esa ayol obrazini faqat iqtisodiy yoki siyosiy emas, balki axloqiy-ma'naviy ramz sifatida ham shakllantirdi.

Umuman olganda, Ikkinchi jahon urushi davri o'zbek matbuotida ayol qahramon obrazi murakkab, ko'p qatlamli va mafkuraviy jihatdan yuklangan obraz sifatida shakllandi. Matbuot ayolni bir vaqtning o'zida an'anaviy oilaviy qadriyatlar egasi va zamonaviy ijtimoiy faol shaxs sifatida tasvirladi. Ona, rafiq va tarbiyachi obrazlari mehnat qahramoni, Vatan himoyachisi va safarbar fuqaro obrazlari bilan qo'shib yuborildi.

¹³ Fairclough N. Media discourse. – London: Edward Arnold, 1995. – P. 76

¹⁴ Fairclough N. Media discourse. – London: Edward Arnold, 1995. – P. 89

¹⁵ Абдуллаев Э. Ўзбекистонда совет мафкураси ва миллий ўзига хослик (1917–1991). – Т.: Фан, 2001. – Б. 203

¹⁶ Mosse G.L. Fallen soldiers: Reshaping the memory of the world wars. – New York: Oxford University Press, 1990. – P. 94

¹⁷ Миронова В.С. Советская пропаганда и женщины в годы Второй мировой войны. – М.: Наука, 2009. – С. 245

¹⁸ Абдуллаев Э. Ўзбекистонда совет мафкураси ва миллий ўзига хослик (1917–1991). – Т.: Фан, 2001. – Б. 189

¹⁹ Kamp M. The new woman in Uzbekistan. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – P. 112.

Bu obraz sovet targ'ibotining umumiy maqsadlariga xizmat qilgan bo'lsa-da, o'zbek matbuotida u mahalliy madaniy tushunchalar orqali ifodalandi. "Yurt", "el", "ona tuproq", "sadoqat", "farzand" kabi semantik birliklar ayol qahramon obrazini milliy o'quvchi ongiga yaqinlashtirishga xizmat qildi.

Shu bilan birga, matbuotdagi bu obraz ziddiyatlardan xoli emas edi. Ayolning ijtimoiy faolligi targ'ib qilingan bo'lsa-da, uning an'anaviy oilaviy vazifalari saqlab qolindi. Natijada urush davri o'zbek matbuotida ayol qahramon obrazi ozodlik va safarbarlik, tenglik va fidoyilik, zamonaviylik va an'anaviylik oralig'ida shakllangan murakkab tarixiy hodisa sifatida namoyon bo'ldi.

Mazkur mavzuni yanada chuqurroq o'rganish uchun urush davri o'zbek matbuotidagi konkret maqolalar, fotosuratlar, karikaturalar va tahririy siyosatni arxiv materiallari asosida alohida tahlil qilish zarur. Ayniqsa, "Qizil O'zbekiston", "Mushtum", "Yosh leninchi", viloyat gazetalari va front orti matbuoti materiallarini qiyosiy o'rganish ayol obrazining hududiy va janriy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

FOYDALINGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Э. Ўзбекистонда совет мафкуриси ва миллий ўзига хослик (1917–1991). – Т.: Фан, 2001.
2. Бехбудова К. Марказий Осиё матбуотида совет модернизацияси. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2018.
3. Зиёдуллаева Н. Уруш даври ўзбек матбуотида тарғибот услублари // Ўзбекистон тарихи. – 2015. – № 3. – Б. 44–47.
4. Миронова В.С. Советская пропаганда и женщины в годы Второй мировой войны. – М.: Наука, 2009.
5. Муҳамедова Р. Уруш йилларида ўзбек аёллари (1941–1945). – Т.: Фан, 1975.
6. Fairclough N. Media discourse. – London: Edward Arnold, 1995. – 214 p.
7. Goscilo H., Lanoux A. Gender and national identity in twentieth-century Russian culture. – DeKalb: Northern Illinois University Press, 2006. – 257 p.
8. Kamp M. The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – 332 p.
9. Mosse G.L. Fallen soldiers: Reshaping the memory of the world wars. – New York: Oxford University Press, 1990. – 264 p.
10. Scott J.W. Gender: A useful category of historical analysis // The American Historical Review. – 1986. – Vol. 91. – № 5. – P. 1053–1075.